

*Jure Ramšak**

Konec naroda ali začetek nacije? Slovenski liberalni intelektualci in vprašanje naroda v začetku sedemdesetih let¹

Uvod

Videti je, da so v času povojne Jugoslavije slovenski intelektualci dvakrat poglobljeno osmislili položaj svojega naroda: prvič z zoperstavljanjem jugoslovanskemu integrizmu v začetku šestdesetih let in drugič s koncipiranjem ideje samostojne nacionalne države konec osemdesetih let. Tok med tema dvema zgostitvama je, vsaj če sledimo retrospektivnim ocenam nekaterih udeležencev teh razprav, enoten in enosmeren pohod h končnemu cilju – samostojni Republiki Sloveniji kot uresničitvi zgodovinske težnje njenega naslovnega naroda.² Slovenci so v začetku šestdesetih pravzaprav odprli vprašanje nacionalnega ustroja federacije, desetletje kasneje pa so se, z *intermezzom* cestne afere, umaknili iz te za večnarodno državo nadvse občutljive polemike.³ V začetku sedemdesetih let so jih namreč povsem preglasile zahteve študentov in drugih protestnikov z zagrebških ulic, kmalu za tem pa so Kardeljev federalizem postavili pod vprašaj še profesorji z beograjske pravne fakultete.⁴ Istočasno oz. že kako leto preden so zavrele razmere na Hrvaškem, so v Sloveniji, bolj po tiho in znotraj ozkega kroga univerzitetnih (v besednjaku Službe državne varnosti rečeno »anarholiberalnih«) profesorjev in publicistov tekle razprave, ki so sicer imele kaj

* dr. Jure Ramšak, znanstveni sodelavec, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1, jure.ramsak@zrs-kp.si

1 Prispevek je nastal v okviru prilagojenega raziskovalnega projekta ARRS N6-0039 »Jugoslovanski samoupravni eksperiment in razprava o razvoju evropskega socializma med Vzhodom in Zahodom (1950-1980)«, ki ga financira ARRS.

2 Rupel, *Direktna pot*, str. 160–162.

3 Haug, *Creating a Socialist Yugoslavia*, str. 217.

4 Prav tam, str. 275–278.

malo skupnega z jugoslovanstvom, a so na prvi pogled vodile v povsem nasprotno smer od nacionalističnega principa, po katerem so se ozirali v sosednji republiki. A v njihovih provokativnih stališčih so tako etabrirana imena kulturnega življenja, zgodovinarji in marksistični teoretiki, pa tudi vladajočemu režimu nenaklonjeni zamejski Slovenci in njihovi somišljeniki iz matice prepoznavali »nacionalni nihilizem«, ki je celotno dojetje družbene bitnosti pri tedaj še vodilni partizanski generaciji obračal na glavo.

Marksistični zgodovinarji so pri delu polemikov, ki so zagovarjali upravičenost individualne asimilacije k drugim narodom po kriteriju osebne koristi (»kar se bolj splača«), prepoznavali že videne vzorce neuspešnih političnih gibanj pred prvo svetovno vojno (Karel Linhart in časopis *Štajerc*) ali proavstrijske kampanje na Koroškem leta 1919.⁵ Spet drugi »analitiki« so nacionalni nihilizem pripisovali splošnemu nihilizmu, zakoreninjenem v pripadnosti strukturalizmu in antihumanizmu egocentrikov, zazrtih k izzivu »Velike Evrope«, ali pa je bilo »sprevrženo« razumevanje naroda razumljeno kot posledica filozofije heideggerjanstva, nihilizma in filozofije Niča.⁶ »Žarišče nihilistične bolezni so Problemi⁷ in krog okrog Pirjevca, Kermaunerja,« se je na posebnem sestanku, ki so ga z namenom vzpostavitve fronte proti nesprejemljivim stališčem organizirali na Socialistični zvezi delovnega ljudstva, pridušal pesnik Matej Bor,⁸ njegov stanovski kolega Ciril Zlobec pa se je kot urednik literarne revije *Sodobnost* moral braniti kritik, da je dopustil objavo člankov Marijana Krambergerja, s pojasnilom,

»da ima danes, sredi januarja 1972, razprava o tem nujno drugačen prizvok, kot bi ga imela, recimo, ob izhajanju teh člankov [večina v prvi polovici leta 1971, op. av.], ker takrat na Hrvaškem še ni eksplodirala situacija in za marsikoga pokazala svoje tragične razsežnosti, da iščemo sedaj pandan temu pojavu v slovenski družbi, ki mu je sicer nasproten, ki pa vendarle teži k nekemu razkroju.«⁹

Čeprav je Dušan Pirjavec kot eden izmed najbolj izpostavljenih »nihilistov« zagotavljal, da se njegova stališča od takrat, ko je polemiziral z Dobrico Čosićem, niso spremenila,¹⁰ so bili vsi po vrsti prepričani, da je svojeglavi profesor primerjalne književnosti po desetih letih obrnil ploščo in ni nič kazalo na to, da bi njegova nova teorija naroda pomenila diagnozo,

5 ARS, AS 537, šk. 1324, a. e. 1851, Delovni razgovor o vprašanih slovenstva v luči zapisov, kot so Krambergerjevi članki v *Sodobnosti*, Kermaunerjevi, Pirjevčevi itd., 13. 1. 1972, razprava Janka Pleterskega, str. 2–3.

6 ARS, AS 1931, mikrofilmski žepki SDV, A-21-26, V.-Z-4/4, Informacija o aktivnosti nekaterih publicistov v zadnjem obdobju, 5. 4. 1972, str. 37, 52–55.

7 *Problemi*, časopis za mišljenje in pesništvo.

8 ARS, AS 537, šk. 1324, a. e. 1851, Delovni razgovor o vprašanih slovenstva v luči zapisov, kot so Krambergerjevi članki v *Sodobnosti*, Kermaunerjevi, Pirjevčevi itd., 13. 1. 1972, razprava Mateja Bora, str. 16.

9 Prav tam, razprava Cirila Zlobca, str. 20.

10 ARS, AS 1931, mikrofilmski žepki SDV, A-21-26, V.-Z-4/4, Informacija o aktivnosti nekaterih publicistov v zadnjem obdobju, 5. 4. 1972, str. 40.

na podlagi katere bodo njegovi sledilci *post festum* in *post mortem* začeli izpeljevati potrebo po slovenski osamosvojitvi. Obenem pa tudi marksistični dogmatiki, kot je bil Boris Zihlerl, niso imeli »nacionalno-nihilistične« ideje za nič manj nevarne za jugoslovansko enotnost, kot je bil hrvaški separatizem, le da bi v kriznih razmerah po njihovem učinkovale drugače:

»Nacionalistične težnje, ki nastopajo pri določene delu hrvatske javnosti, ki imajo za cilj razbitje Jugoslavije in 'osamosvojitve' Hrvatske, bi v primeru kakršnega koli svojega uresničenja postavile nas Slovence v poseben položaj. [...] [E]ni nacionalistični s povzdigovanjem lastnega naroda, drugi pa [Slovenci, op. a.], kot pravi Taras Kermauner, moderni, planetarni, mondialni, ki računajo z današnjo stopnjo razvoja in s predpostavljeno težnjo amalgamacije narodov.«¹¹

Na koncu se je celotna polemika sklenila precej tišje, kot se je začela, ne da bi vladajoča komunistična stran nanjo podala konsistenten odgovor in se pri tem ulovila v past negiranja marksistične teorije o zgodovinski zamejenosti obstoja narodov.¹² A kaj je pravzaprav začetku sedemdesetih let, na prelomu iz moderne v postmoderno, povedal Dušan Pirjevec, ki je petnajst let za tem postal poglavitna referenca Iva Urbančiča, Tineta Hribarja, Dimitrija Rupla in drugih avtorjev znane 57. številke *Nove revije*? Kaj so proti tistim, ki so po njihovem mnenju imeli slovenstvo v zakupu, povedali »anarholiberalci«, kot je bil Taras Kermauner? V katero smer so »resnico« o nastanku in prihodnosti narodov zapeljali drugi, manj ontološko, a bolj pragmatično navdahnjeni udeleženci? In končno, kako so se te, »nihilistične«, navidezno nasprotujoče ideje priplazile v osemdeseta leta in postale osnova kreiranja slovenske *nacije*?¹³ Pričujoči okvir dopušča pregled samo glavnih poudarkov obravnavane razprave in njene kasnejše reinterpretacije, pri kateri je več ali manj prišla v poštev samo Pirjevčeva razločitev naroda na etnično na eni strani in racionalno-funkcionalno skupnost na drugi strani, izzivanja ostalih »ikonoklastov« pa so kmalu za tem utonila v pozabo. Zaradi tega je Pirjevčevemu *Vprašanju naroda* v nadaljevanju posvečene največ pozornosti, ki zaobjema tudi tolmačenje njegovega mišljenja v prelomnem desetletju po njegovi smrti leta 1977.

Ime česa je slovenstvo?

V skladu z zanj značilnim zoperstavljenjem tradicionalizmu oziroma, kot je rad rekel, »Idejam, Vrednotam in Idealom«, zakodiranimi v narodovi kulturi, narod po mnenju

11 ARS, AS 537, šk. 1324, a. e. 1851, Delovni razgovor o vprašanih slovenstva v luči zapisov, kot so Krambergerjevi članki v *Sodobnosti*, Kermaunerjevi, Pirjevčevi itd., 13. 1. 1972, razprava Borisa Zihlerla, str. 4.

12 *Komunist*, 21. januar 1972, str. 9, 13.

13 V smislu naroda z državo, čeprav je lahko pomen tega izraza in njegove implikacije dvoumen. Kovačič, *Zagate z nacijo*, str. 222.

literarnega komparativista Tarasa Kermaunerja (1930–2008) na začetku sedemdesetih let ni bil le sociološki pojem, ampak kar religiozni. Kultura brez naroda v percepciji tradicionalistov pač po njegovem sploh ne obstaja. Vendar pa v praksi razmerje med nacionalnim, kulturnim in vrednostnim ni nikoli tako idealno in postane nacionalno po Kermaunerjevem opozorilu le prebrisana krinka za zagovarjanje lastnih interesov. Družba je bila namreč v svoji vrhnji zavesti še vedno idealistično vrednostno in transcendentno utemeljena, zato je bilo priznavanje banalnih interesov nekaj podlega, narodnih pa vse kaj drugega. Zaradi tega je bilo potrebno po Kermaunerju sleherno svoje dejanje opravičiti z Vrednoto. Problematizacija takšne percepcije naroda in narodne kulture oz. postavljanje pod vprašaj »cele vrste enačb, tez in mitov« tistih, ki so imeli »v zakupu slovenstvo«, je tako postalo središčna točka »anarholiberalne« kritike slovenskega nacionalnega položaja, ki je pričakovano naletela na odločno zavračanje v obliki obtožb o narodnem izdajalstvu.¹⁴

Izhodiščna kritika slovenskega nacionalizma v času zrelega socializma je izhajala iz podmene, da je, za slovensko sodobno zgodovino značilen, levičarski nacionalizem zastarel in da

»ne odseva nove zgodovinske realitete in je bolj iznajdba tradicionalnih slovenskih kulturnikov kot pa geslo, ki bi ga lahko potrebovala večina sodobnih slovenskih plasti oz. njihovi najbolj ekspanzivni deli«. ¹⁵

V času, ko je »predvojna srbska hegemonija odpadla« in naj ne bi bilo več treba braniti slovenskih interesov pred tujimi nacionalističnimi silami, je postal slovenski nacionalizem po Kermaunerju ekspanzionistično naravnana ideologija socialno vodilnih plasti (tehnokracije, gospodarstvenikov, obrtništva), zaradi česar ni mogel več predstavljati občečloveškega, levičarskega ideala. Prej kot na levičarskih vrednotah je bil v tistem časovnem okviru utemeljen na iskanju novih koristi: »*Pravica je pravica tistega, ki več naredi in zato več dobi; svoboda je svoboda za tistega, ki ima več možnosti, da več zase izkoristi*«. ¹⁶ K tem ekspanzionističnim plastem se je po Kermaunerjevem opažanju prištevala večina aktivnega slovenskega prebivalstva, zato je med njimi in tradicionalno slovensko kulturno inteligenco zijal vedno večji prepad, ki bi ga po Kermaunerjevem takratnem videnju lahko premostila le kriza večjih politično-socialnih razsežnosti. Zaradi tega so se po njegovem starejše kulturne elite prizadevale vzbuditi občutek (moralne) krize in hkrati vplivati na tedaj še vladajočo liberalno partijsko strujo, ki pa je po njegovem ostajala nevtralna in dajala »*enake šanse tradicionalizmu in modernizmu*«. Ob tem, da je formalno prisegala na vrednote klasičnega humanizma, se je ta pač morala

14 Kermauner, *Beležke o narodu*, str. 422–423.

15 Prav tam, str. 424.

16 Prav tam.

prilagajati modernemu toku svetovne racionalizacije in imanentizacije ter pri tem pozabiti na marsikaj, kar ji je bilo nekoč sveto.¹⁷

Vprašanje nacionalnosti je pri Kermaunerju izrazito povezano z obračunom z zagovorniki tradicionalizma in njihovim »humanističnim nacionalizmom«, iz katerega so zrasli in mimo katerega naj ne bi znali živeti. V tem oziru ga je z brezobzirno kritiko načina delovanja slovenskih književnikov, tj. »slovenofilijo« kot od okoliščin izsiljen pojav, prehitel prav tako literarni komparativist Marijan Kramberger (1938–2015), član liberalno usmerjene »mariborske peterice«. ¹⁸ Istega leta kot Kermauner je Kramberger na straneh revije *Sodobnost* »razkrinkal« lažne obljube književnikov o egalitarnosti, predvsem pa njihovo eksistencialno navezanost na slovenski narod, kajti »kdor hoče biti slovenski književnik [...] za uresničitev svojega načrta nujno potrebuje slovenski narod kot svoje edino možno občinstvo«. ¹⁹ Ne le, da je slovenski narod *conditio sine qua non* delovanja slovenskih književnikov, ki lahko uspevajo samo znotraj svojega naroda, ampak je »slovenstvo« za književnike po Krambergerju celo egoistični vzvod za vzpenjanje po hierarhični lestvici. Zaradi tega se je »slovenofilija« slovenskih književnikov Krambergerju prikazovala zgolj kot

»emocionalni nadzidek otipljive individualne koristi, zunaj katere književnik, dokler je književnik, svojega naroda na noben način ne more doživeti, pa naj mu je to osebno jasno ali ne.«²⁰

»Krčeviti bitki« konservativnih kulturnikov, da bi znova vzpostavili nacionalni nivo kot temeljni nivo človeka, se je Kermauner odločno zoperstavil s svarilom, da »ne smemo nasesti tradicionalni zvižaji in preplahu, češ z izginotjem določenega tipa (naroda in) človeka izginja tudi (narod in) človek«, čemur je dodal tudi zoperstavljanje idealistični negaciji danosti in dejanskosti kot še enemu aksiomu nacionalno-socialistične inteligence (zlasti pa nove levice): »Povsem napačna pot se mi zdi postavljati – za cilj – takšno družbo, v kateri bomo vsi subjekti in nobeden več objekt.«²¹ Iz tega razkoraka med »ideološko-mitično« podobo tradicionalne (stare in nove) levice ter realnostjo je izhajala po Kermaunerju frustracija tradicionalnih kulturnikov, ki so samosvoje življenje sodobnega časa označevali kot »dehumanizacijo«. Sam je historično perspektivo raje videl (in s tem že globoko posegel v socialistični družbeni ustroj) v razširjanju, poglobljanju in spreminjanju produkcije, ne pa v »revoluciji ali osvobajanju ali subjektiviranju«:

17 Prav tam, str. 424–426.

18 Poleg njega so literarno družino sestavljali še Drago Jančar, France Forstnerič, Tone Partljič in Andrej Brvar. Leta 1969 so izdali odmevni zbornik z naslovom *Siti in lačni Slovenci*, kjer so razkrili socialno bedo ljudi z geografskega in družbenega obrobja.

19 Kramberger, *Slovenofilija slovenskih književnikov*, str. 667.

20 Prav tam, str. 673–674.

21 Kermauner, *Beležke o narodu*, str. 429–430.

»Vizija torej ni v manihejskem pregonu napačnega (drugega) sveta (Zla), temveč v obnavljajoči se, spreminjajoči se, intenzivirajoči se igri človeka s svetom znotraj sveta in človeka.«²²

Konkurenčnost slovenstva?

Izhajajoč iz prepričanja o neproduktivnosti preokupacije z nacionalno in revolucionarno teleologijo, je Kermauner zlasti cenil položaj, »v katerem ne širše nacionalne plasti ne njihove elite niso vznemirjene zaradi komaj rešljivih ali nerešljivih nacionalno-socialnih problemov« kot izjemno ugoden za razvoj moderne kulture in primerno okolje za problematizacijo tradicionalnih vzorcev, predvsem pa za na racionalizmu utemeljene odločitve.²³ S tem je posredno priznaval pravilnost »liberalističnega« razvoja, vezanega na svojo imanentno logiko, s čimer je po njegovem prepričanju Slovenija naredila bistven korak bližje tedanji, za koeksistenco odprti, Evropi. Vendar v nadaljevanju tega procesa ne bi šlo za prepustitev tujemu in kapitulacijo, ampak za razvijanje »diferencirane, a skupne usode današnjega generičnega človeka«. Ta »diferencirana usoda« pa po Kermaunerju ni (kvazi) historično utemeljena, ampak pogojena s povsem aktualno socialno ureditvijo:

»Če govorimo torej o 'specifično slovenskem', potem to ne more biti več nobena posebna slovenska nacionalna bitnost (geslo, simbol, Resnica, Usoda, Karakter, itd.), temveč je lahko samo rezultat diferencirane analize današnjega stanja, ki pa seveda ni samo trenutno, temveč je obenem tudi križpotje med novimi tendencami in dozdajšnja zgodovino, slika obstoječih navzkrižij in konflikta med ideologijami.«²⁴

Še bolj izrazito kot Kermauner pa je slovensko nacionalno vprašanje s tedanjim svetovnim tehnološkim razvojem oz. t. i. drugo industrijsko revolucijo povezal Oto Valter Vilčnik. Profesor sociologije, ki je bil leta 1974 obsojen na zaporno kazen zaradi sovražne propagande in žalitve države ter njenih predstavnikov (Tita), je še kot študent leta 1969 podčrtal nujnost zastavitve socialno nacionalnega programa, ki bi strnil celotni

22 Prav tam.

23 Zaverovanost v racionalni princip odločanja napram nacionalističnim čustvom je Kermauner izkazal že v času t. i. cestne afere dve leti prej, ko je poudaril, da če bodo Slovenci krepili čustva zatiranosti, bodo tvegali konflikt in obračun, v katerem nimajo realne moči za zmago. Nacionalni interes potemtakem ne sme biti utemeljen na čustveni ideji »Pravice«, »Avtonomije« in »Izkoriščenosti«, ampak z racionalnimi argumenti. Splošni recept za (pogojno!) sobivanje v Jugoslaviji pa je povzel takole: »Če živi konkretni Slovenci se danes menijo, da je njihov skupni interes Jugoslavija, potem morajo znotraj tega prostora ravnati tako, da se bojo zaradi skupnega interesa [...] odpovedali tistim interesom [...], ki jih ni mogoče uskladiti z interesi drugih jugoslovanskih narodov«. Kermauner, *Cesta, politika, slovenstvo*, str. 646–647.

24 Kermauner, *Beležke o narodu*, str. 434.

narod z namenom prilagoditi se tehnološkim spremembam v zahodni Evropi. Po njegovem opažanju se je namreč vzporedno z integracijskimi procesi evropskega združevanja in vzponom azijskih gospodarstev porušila tudi iluzija enakopravnega mednarodnega sodelovanja. V silnice novih imperialnih odnosov je bila po njegovem mimo vseh deklaracij o neuvrščeni vpeta tudi Jugoslavija, ki jo je koriščenje tujih inovacij in patentov prav tako spravljalo v podrejen položaj. Namesto da bi odločno stopila na pot modernizacije družbenih struktur, je Jugoslavija po Vilčniku skrivala svojo nemoč za borbo zoper kolonializem, ki ni nič drugega kot »ideološko potvarjanje in slepilo, ki se bo maščevalo z izgubo naše samostojnosti«. K pričujoči zavrnitvi, eni izmed najbolj radikalnih, temeljne jugoslovanske zunanje-politične usmeritve, pa je Vilčnik dodal še relativizacijo ekskluzivne navezave naroda in marksizma. Enačenje naroda s predstavnostvom »neke sicer napredne ideologije« je bila namreč po njegovem zmotna praksa, ker je zmanjševala možnost ustrezne rešitve. Nacionalno vprašanje, sledeč Vilčnikovi interpretaciji, ne more biti rešeno enkrat za vselej, ampak se ga lahko rešuje le prek programa rapidne modernizacije, ki ima v središču skrb za razvoj visoko izobražene delovne sile. Marksizma sicer ni odpisal popolnoma, ampak mu je pripisal poseben pomen pri soočanju z »znanstveno ideologijo« kot novo desnico v obdobju postindustrijske družbe. Marksizem je torej pri Vilčniku izgubil svoj status pri vprašanju narodnega razvoja; pri njegovi koncepciji nekakšne »tretje poti« je »novi ideološki levici« ostala le še vloga krotilca trdega tehnokratizma, ki ga s sabo prinaša »znanstvena ideologija«, medtem ko naj bi bil razvoj naroda bistveno bolj odvisen od prilagajanja svetovnim trendom kot pa od marksističnih ideoloških izpeljav narodove preteklosti in sedanosti.²⁵

Za burni odziv širših množic pa je z oblikovanjem konkretnega nacionalno-političnega programa provokativno poskrbel Marijan Kramberger s svojo razpravo *Poskus drugačne ljubezni do Slovencev*, objavljeno v treh nadaljevanjih v reviji *Sodobnost* leta 1971. Na podlagi radikalne problematizacije moderne reprezentacije naroda je brez ovinkarjenj legitimiral prehajanje v druge narode kot povsem sprejemljivo opcijo za slehernega Slovenca. Odnos posameznika do naroda naj bi se po Krambergerju reduciriral zgolj na vprašanje koristnosti, ki jo narod nudi posamezniku. V tem pogledu je v slovenski preteklosti od procesa narodnega formiranja dalje videl (edino) korist v rehabilitaciji etničnih karakteristik, ki so dotlej avtomatično opredeljevale socialno manjvrednost. V povojni Jugoslaviji pa je sicer opazil dosežek velikega socialnega napredka, celo do položaja »etnične superiornosti«, ki pa se je po njegovem izkazovala kot vedno bolj disfunkcionalna.²⁶ Po drugi strani je po Krambergerjevem naštevanju

25 Vilčnik, *O vprašanju in izrazu*.

26 Z ločitvijo od »srednjeevropsko delovno-gospodarske tradicije« se Slovenci niso mogli več meriti v proizvodnih in neproizvodnih uspehih in tako namesto na načela konkurenčnosti naslonili svoj inertni ekonomski razvoj na zgodovinsko pogojene prednosti pred večino preostale Jugoslavije. Slovenci tako niso bili oškodovani zaradi neproporcionalne izgube sredstev, ki so jih morali prispevati za skupne potrebe, ampak po Krambergerju spričo dejstva, da se jim je »ob premajhnem trudu preobro godilo«, zaradi česar niso razvijali svojih kreativnih spo-

slovenstvo zahtevalo veliko »neplačanega« trpljenja, ki bi se mu bilo ob njegovi odsotnosti moč izogniti: brez slovenskega narodnjaštva tudi ne bi bilo raznarodovalnih pritiskov (»nekdo, ki je za slovenski narod padel [...] ni ravnal pametno«), poleg tega pa so obstajale še obsežne skupine Slovencev, ki bi se jim »zunaj eksistenčnih prepozicij slovenstva« godilo bolje (kmetje, del strokovnjakov, podjetniki, manjšine v zamejstvu, ki bi ne bile »frustrirane«).²⁷ Negativne plati pripadnosti (majhnemu) narodu v Krambergerjevem razglabljanju pretehtajo, saj po njegovem ni moč najti neke generalne koristi, argumenti proti pa so kibernetična ovira (do dostopa do informacij) in vedenjsko-etnična diferenciacija, ki slabi občutek za identiteto vrste. Zaradi tega bi se bilo po njegovem treba vprašati, ali smo Slovenci z dvema milijonoma prebivalcev sploh izrazito nad mejo, ko se politična in kulturna avtonomija spremeni v »bridko nasmešeno karikaturu«.

Ob vprašanju smiselnosti obstoja slovenskega naroda je Kramberger pričel opravičevati svoje poglede na sprejemljivost asimilacije. Iz njegovega »teorema o nenarodenosti slovenstva« je izšlo njegovo prepričanje, da se ni treba za vsako ceno oklepati svoje narodnosti kot rešilne bilke, saj se tudi onkraj tega ponujajo »človeško sprejemljive opcije«. Slovenci, ki se asimilirajo, tako po Krambergerjevem prepričanju niso »objektivno nič slabši kot tisti del čredice, ki ostane na odrejenem ji mestu, ne glede na to kar se jim zgodi.«²⁸ Odločitev za nacionalni prehod mora biti po njegovem strogo individualna in po meri vsakega posameznika, čeprav mora v realnosti pri tem pokazati »neznansko moč kritičnega razuma«, da se upre naučeni narodni vzgoji. Takšno odločitev bi mu lahko družba olajšala z ustvarjanjem občutka, da je nacionalno prehajanje nekaj povsem normalnega, z omejevanjem »slovenofilije« nacionalnih elit in nenazadnje s preusmeritvijo izobraževanja v pridobivanje mednarodno priznane in uporabne izobrazbe ter učenjem tujih jezikov.²⁹ Pri poudarjanju priložnosti, ki jih imajo Slovenci pri nacionalnem prehajanju, pa je Kramberger zašel že na povsem rasistične kategorije, kajti, kot je opazal, Slovenci nimajo »rasnega identitetnega znaka« in bi lahko »mirno bili tudi kaj drugega znotraj civilizacijsko najnaprednejšega dela bele rase«, saj naj po njegovem celo nacisti ne bi imeli pomislekov proti germanizaciji Slovencev (sic!).³⁰

Kramberger učinka svoje drzne teze, ki se mu je sicer potrjevala že v nenehno potekajoči asimilaciji dela izseljenske in zamejske skupnosti, ni predvidel v popolni

sobnosti in se gospodarsko ter socialno vse bolj »balkanizirali«. Vendar pa rešitve leta 1969 Kramberger ni videl v, iz geopolitičnih razlogov teoretično težko zamisljivi samostojnosti (»Slovenci nismo Izraelci«), niti v poskusu spravi ostale predele Jugoslavije na slovenski nivo razvitosti, ampak v »narodno-predbudni akciji«, za katero je priznaval, da bo brez zunanje prisile težko izvedljiva, čeravno je ponovno obujen stik z Evropo pokazal na občutni zaostanek Slovenije pred razvitim svetom. Kramberger, *Slovenci v Jugoslaviji*.

27 Kramberger, *Poskus drugačne ljubezni*, str. 909.

28 Prav tam, str. 909, 963.

29 Prav tam, str. 1100.

30 Prav tam, str. 908.

disimilaciji pripadnikov slovenskega naroda in posledični vključitvi v druge narode. Bil je prepričan, da se v tedanji situaciji večini slovenskega naroda ne bi izplačalo popolnoma opustiti svojega slovenstva. Nacionalna nepokorščina bi lahko imela po njegovem celo obraten, nacionalnoafirmativen učinek, saj bi se morale elite bolj potruditi za obstanek Slovencev v domovini. Vsekakor pa bi morala družba po avtorjevem trdnem prepričanju dopustiti »individualno polinacionalnost«. ³¹ V dopuščanju hibridnosti nacionalnih identitet je pravzaprav videl edini način ohranjanja majhnega slovenskega naroda, ki ima »smisel, če pomeni Slovencu eno od vsaj dveh enakovrednih nacionalnoeksistenčnih možnosti in mu omogoča svobodno prehajanje iz te možnosti v drugo«, nekako tako kot pri zamejskih Slovencih, ki so lahko koncept polinacionalnosti že takrat uresničevali v popolnosti. ³²

Korak nazaj in dva naprej?

Čeprav je razprava o *Vprašanju naroda* (1970) veljala za eno njegovih zadnjih in v letih do svoje smrti o tem kompleksu ni več veliko polemiziral, je literarni zgodovinar in teoretik Dušan Pirjevec (1921–1977) s tem člankom bržkone prispeval tisti začetni sunek, ki je še dolgo kasneje v različnih interpretacijah poganjal razmišljanje o prihodnosti slovenskega naroda. Za razliko od njegovega nastopa slabih deset let pred tem, ko je v polemiki z Dobrico Čosićem nastopil usklajeno z republiškim partijskim vodstvom, ³³ je bil tokrat mnogo bolj osamljen. Prav zaradi položaja uporniškega teoretika in karizmatičnega učitelja ga je do njegovih idej odklonil Edvard Kocbek označil za nevarnejšega od Tarasa Kermaunerja, ker na podlagi prepričanja o znanosti kot najvišji avtoriteti človeštva iz »svoje znanosti dela ideologijo« in kot vplivni profesor s svojo razlago neodgovorno jemlje »pogum do obstoja«. ³⁴

Pirjevec je svojo polemično razpravo napovedal že z uvodnim pojasnilom, da je *vprašanje naroda* vprašanje, ki si ga narod zastavlja samemu sebi o sebi kot takšnemu. ³⁵ Čeprav lahko narodu po Pirjevcu priznavamo pomen in položaj ene najpomembnejših

31 Prav tam, str. 1098–1102.

32 Prav tam, str. 1103.

33 V času prvih mednacionalnih trenj v začetku šestdesetih let se je Pirjevec ideji nadnacionalne jugoslovanske identitete zoperstavil s sklicevanjem na Kardeljev uvod k drugi izdaji Slovenskega narodnega vprašanja (1957) in zatrdil, da sta »narod in narodnost nadrazredni ali vsaj izvenrazredni kategoriji« in »bistven konstitutivni element človekove osebnosti«, zato ga je treba priznati samo v vsem njegovem obsegu, nacionalna zavest pa ni *a priori* buržoazna, kot je to trdil Dobrica Čosić. To prepričanje je še podčrtal z ugotovitvijo, da se lahko umetniški izraz in raziskovalna misel razvijata samo v območju nacionalnih kultur. Marksistično tezo o odmiranju države je interpretiral na način, da bodo pri tem procesu postale toliko bolj pomembne elementarnejše oblike združevanja, torej narodi. Na podlagi te ugotovitve je bil prepričan, da morajo narodi najprej doživeti »takšno afirmacijo samega sebe, da se razvijejo in razcveto do takšne mere, ko bodo dokončno izčrpali vse tiste zdrave energije, zaradi katerih danes nujno eksistirajo kot posebni, kot samostojni organizmi«. Gabrič, *Socialistična kulturna revolucija*, str. 333–335, 345–351.

34 ARS, AS 1931, mikrofilmski žepki SDV, A-21-24, V.Z-3/33, Informacija o Dušanu Pirjevcu, 17. 2. 1972, str. 134.

35 Pirjevec, *Vprašanje naroda*, str. 1.

vrednot in meril, je treba spričo »nečloveških pojavov agresivnega nacionalizma«, šovinizma in imperializma, pa tudi avtarkizma in separatizma njegov pomen nenehno podrejati višjim in pomembnejšim vrednotam, kot so internacionalizem, univerzalnost, človeštvo. V preteklosti je bil slovenski narod po Pirjevčevih ugotovitvah v literaturi spričo fizične nemoči vedno prikazan skozi duhovne vrednote kot nekaj vzvišenega nad sovražnimi narodi, neomadeževan in čist, ki mu je tuj vsakršen šovinizem. V tedanjih razmerah pa je Pirjevec zaznaval nasprotje med načelom narodne pripadnosti in načelom moderne racionalizacije in funkcionalizacije (kibernetike), kar je bil zanj zadosten razlog za rekonceptualizacijo smisla naroda. V siceršnji razpetosti slovenske družbe med »nerentabilnim« načelom nacionalne reprezentance (po katerem so delovale slovenske narodno-afirmativne institucije) in načelom moderne racionalitete se namreč slovenski človek po njegovem opažanju ni mogel odzvati vabilu modernega sveta na drugačen način, kot da je zapustil domovino. Pri tem se je skliceval na tedaj zelo prisoten pojav začasnega dela v tujini, ki se je vse bolj spreminjalo v trajno, čemur pa vzroka Pirjevec ni videl v finančnih motivih. Ujetost v stare koncepcije naroda so namreč po njegovem silile slovenskega človeka v uničujočo dilemo: »*ali ostati zvest svojemu narodu in izdati svojo osebnost ali pa ostati zvest svoji osebnosti in izdati svoj narod*«. ³⁶

Pirjevec je pričel teoretsko razlago nastanka narodov s spretnim kombiniranjem marksistične teorije nastanka narodov (Kardeljeva druga izdaja *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja*), od koder se je nagnil k znani razpravi Ernesta Renana *Kaj je narod?*. V skladu s Kardeljevim pojmovanjem se jezik in kultura razkrijeta kot nekaj važnega, šele ko ju uporabi kapital kot zunanji okvir za svoje delovanje. Vse »na-rodno« dobi pomen temelja in okvirja določene ljudske skupnosti, ki se imenuje narod, šele ko jih od zunaj odkrije kapitalski proces. Nasprotno Renan zanika sposobnost historične socialne sile kapitalizma, da bi lahko izpeljala proces v smeri kreacije naroda in namesto tega ugotavlja odločilni pomen zlitja preteklosti, posedovanja spominov na junaško preteklost in volje za skupno življenje v sedanjosti. Nadalje se je po Renanu po francoski revoluciji izkazalo, da narod biva sam od sebe in je tudi odvisen le sam od sebe. Od tod je Pirjevec že črpal svoje izhodišče, in sicer da narod nastane iz nič in ni zavezan niti rasi niti religiji. Slednji so le nekakšen material za nastanek naroda, medtem ko je pravi tvorec naroda človek oz. njegova duša. Iz tega izhodišča je nato izpeljana temeljna Pirjevčeva teza: »*Narod kot dogajanje samoodločbe in samosporazumevanja, kot obvladovanje sebe in vladanje svoji usodi, je po vsem tem dogajanje moči*« – narod je torej pretveza volje do moči. ³⁷ Moč se v tem primeru kaže kot uresničevanje etničnega in na-rojenega: »*utemeljevanje v na-rodnem in na-rojenem prikriva resnico, da je pravi temelj in edina podlaga vsega le moč oziroma volja do moči, ki je edini sub-iectum, vendar tako, da je sama brez temelja, popolnoma svobodna [...]. Moč nima temelja, njen*

36 Prav tam, str. 3.

37 Prav tam, str. 9–10.

temelj je nič-nihil – zato samoutemeljevanje v na-rodnem prikriva prav ta nič, ta izvorni nihil, iz česar sledi, da je narod kot način samoutemeljevanja volje do moči pravzaprav samoprikritost izvornega nihilizma moči.³⁸ Potrditev za svojo nihilistično utemeljeno genezo naroda je Pirjevec poiskal v historiografskih ugotovitvah, da je po razpadu *ancien regima* na mesto krščanskega univerzalnega reda stopila sakralizacija nacije. Človek se je zavedel svoje praznine in končnosti ter jo zato skušal transcendirati z združevanjem v narod. To transcendenco je v našel v tistem, kar je dano ob rojstvu (*na-rodno, na-rojeno, natio-nalno*), kot nečem absolutnem, nekaj kar je sicer v njem samem, a je večje in neodvisno od njega.³⁹ S tem je narod zavzel absolutno mesto *apriori* bivajoče metafizične kategorije. Dejansko pa, navezujoč se na Pirjevca, razlike med narodi niso nič elementarnega in nedoumljivega, ampak so posledica razlik v konkretnem zgodovinskem dogajanju naroda kot moči in volje do moči.

Na podlagi teze o narodu kot produktu volje do moči je začel Pirjevec napovedovati tudi njegovo nadaljnjo usodo. S tem, ko se volja do moči v procesu svojega samointenziviranja toliko okrepi, da se razkrije, *kakršna v resnici je*, in se osvobodi od vsega, kar nista volja in moč, odvrže tudi celoten paravan narodnega, ki tako ostane popolnoma brez pomena. Zaradi tega je ključno vprašanje naroda po Pirjevcu ravno »vprašanje njegovega konca in resnice tega konca.«⁴⁰ Pri trasiranju narodnega programa se je na tem mestu povrnil k marksizmu in njegovi tezi o minljivosti narodov. Prav po zaslugi marksizma se je po Pirjevcu slovenski narod »odprl moči in volji do moči in tako postal svobodni subjekt«. Po njegovem namreč »ni naključje, da je najbolj radikalni narodni program lahko ustvaril in izvršil ravno marksizem, ki mu bistveno pripada misel o koncu in končnosti naroda.«⁴¹ Samo marksistična (Kardeljeva) načela so bila leta 1941 in tudi kasneje po Pirjevčevem prepričanju edina sposobna odpreti slovenskemu narodu realno možnost za ohranitev in za socialno historično uresničenje.⁴² Omenjeni bolj ali manj navidezni »poklon« Kardelju je Pirjevcu zadoščal za zahtevo po doseganju roba končnosti naroda na pragu postmoderne epohe, ki pa jo je potem v konkretnih oblikah izpeljal po svoje in s sklicevanjem na Zahodne avtorje.

Dejavnik, ki narode sili k njihovemu koncu, je Pirjevec povzel po tedaj odmevni tezi francoskega novinarja in publicista Jeana Jacquesa Servana-Schreiberja, da se mora Evropa prihodnosti, če se želi otresti tehnološkega diktata ZDA, odpovedati vsemu tradicionalnemu, sakralizaciji oblasti in tudi nacionalizmu ter spoznati, da narod ni »najvišja oblika družbenega življenja«. Ključna moč tehnološke Evrope prihodnosti je sposobnost vključevanja iznajdb v produkcijo oz. (Heideggerjeva) *kibernetika* kot moč

38 Prav tam.

39 Prav tam, str. 11.

40 Prav tam, str. 14.

41 Prav tam.

42 Prav tam, str. 3.

racionalne organizacije in upravljanja, ki ji je potemtakem treba podrediti tudi prihodnost narodov.⁴³ Ta bo po Pirjevčevem predvidevanju prinesla konec narodov v smislu razločitve *ljudske skupnosti* od *narodno etničnih določil* oz. *razločitev nacije* in *na-rodnega*.⁴⁴

Temeljno vprašanje naroda v Pirjevčevi percepciji ni več v tem, kaj drugi počnejo z njim, ampak »kaj počne sam s sabo«. Gre za vprašanje njegovih komparativnih prednosti v obliki racionaliziranja moči, ki se razvije z »osvoboditvijo od vsega na-rodnega in etničnega« in s tem omogoči soudeležbo na svetovni (planetarni, ne le evropski) moči kot tehnologiji in znanosti.⁴⁵ Narod kot nosilec akcije bi bil še vedno subjekt, vendar njegova akcija ne bi bila več »eshatološko zasnovano mesijanstvo«, ampak bi nastopal kot nosilec tehnološke revolucije in čuvaj komparativnih prednosti.⁴⁶ Šele s tem bi nacionalni interesi postali razvidni, saj bi jih bilo možno kot nekaj stvarnega in racionalno dokazljivega jasno in natančno opredeliti. Radikalna razločitev identitete ne pomeni, da bi si narod in na-rodno stala drug proti drugemu, ampak bi se etnične prvine ohranile in se kazale kot ločena materija v neideologizirani izvirni podobi. Jezik pa bi namesto nacionalnega v tem kontekstu vztrajal le še kot »materinski«, a prav zato z bolj gotovim poroštvom dolgoročnega obstoja.⁴⁷

Prav na Pirjevčevo izpostavljeno mesto jezika se je v naslednjem desetletju obesil Tine Hribar, ko je utemeljeval organizacijo slovenske skupnosti kot nacije. Pri tem se je sicer znašel nekoliko v zagati, saj Pirjevec sam ni prišel do jasnega razločka med narodom in nacijo, kar sicer zaman iščemo tudi pri Kardelju in slovenskem prevodu Renana. Na tej točki je hitel pojasnjevati, da »konec naroda« v resnici ni pomenil konca naroda, ampak konec identitetne sinteze naroda (kot etnične strukture) in nacije (kot subjekta) ter pri tem dodal še svojo predpostavko, da narod lahko obstaja brez nacije, nacija pa ne brez naroda.⁴⁸ Po Hribarju je bilo konec osemdesetih let še vedno na delu že preseženo samoutemeljevanje subjekta v etičnem in na-rodnem, torej zloraba etničnega, kar se je po njegovem dogajalo še zlasti v drugi polovici sedemdesetih let. Namesto, da bi razvoj šel v smeri tehnološke ekspanzije naroda kot nacije, kot je pričakoval Pirjevec, je tako imenovani historični subjekt [partija, op. a.] nasilno prekinil proces funkcionalizacije in racionalizacije. Slovenski (demokratski) skupnosti tako sledeč Hribarju ni preostalo drugega, kot da je še naprej vztraja pri razločenosti naroda in na-rodnega.

43 Prav tam, str. 15.

44 Prav tam.

45 Prav tam, str. 16.

46 Prav tam, str. 17.

47 Prav tam, str. 18–19.

48 Hribar, *Slovenska državnost*, str. 12.

»Dogajanje te radikalne diference je konec naroda, kar pomeni, da se subjekt in moč dogajata takšna, kakršna v resnici sta, se pravi kot 'nihilizem' in kot neutemeljena, a prav za to razvidna in svobodna«. ⁴⁹

In čas konca osemdesetih let je bil po Hribarju in seveda še po kakšnem njegovem so-mišljeniku iz kroga *Nove revije*⁵⁰ zrel, da mesto subjekta *alias* nacije zavzame suvereni slovenski narod.⁵¹ Če pustimo ob strani vprašanje, ali je bila interpretacija, ki so jo izpeljali Hribar in njegovi kolegi »pravilna« in edina logična, lahko v teh pojmovanjih in njihovih političnih derivatih zaznamo krepitev »subjektivizma subjekta« (nacionalizma), ki je nadomestil princip odprtega povezovanja z Evropo in svetom, o katerem je govoril Pirjevec. Namesto slednjega so vodilne slovenske elite konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let posegle po instrumentalizaciji etničnosti, kar sicer lahko razumemo v kontekstu tedanjega naraščanja napetosti med jugoslovanskimi narodi, perpetuacija tega v letih in desetletjih pozneje pa gre mnogo težje vzporedno z idejami, ki jih mnogi priznavajo za platformo nastanka slovenske nacije.

Viri in literatura

Arhivski viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

AS 537, Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, 1945–1990.

AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2004.

Časopisni vir

Komunist (Ljubljana), 1972.

Literatura

Gabrič, Aleš, *Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953–1962*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.

Haug, Hilde Kathrine, *Creating a Socialist Yugoslavia. Tito, Communist Leadership and the National Question*. London: I.B. Tauris, 2012.

Hribar, Tine, Slovenska državnost. *Nova revija* 6 (57), 1987, str. 3–29.

⁴⁹ Prav tam, str. 13.

⁵⁰ Kot ugotavlja Zajc (*Slovenski intelektualci*, str. 253), je bil diskurz drugega izpostavljenega misleca slovenskega naroda, Iva Urbančiča, s tem ko je poudarjal nacijo kot sistem moči, ki ima svojo identiteto od izvornega na-roda, bolj odkrito nacionalističen. Hkrati pa je Urbančič še nekaj let pred tem napovedoval, da se s koncem naroda človek sicer ne sprost v redovno skupnost univerzalne proizvodjalne sile, kot so pričakovali marksisti, ampak se »sprosti za novo identiteto, ki nima več nacionalnega značaja in tudi ne poraja patriotizma dosedanjega tipa«. Urbančič, *Uvod v vprašanje naroda*, str. 190.

⁵¹ Hribar, *Slovenska državnost*, str. 26.

- Kermauner, Taras, Cesta, politika, slovenstvo, revolucionarnost in interes. *Dialogi* 5, 1969, str. 639–647.
- Kermauner, Taras, Beležke o narodu in kulturi. *Dialogi* 7 (7/8), 1971, str. 421–431.
- Kovačič, Gorazd, Zagate z nacija (spremna beseda). *Anthony D. Smith: Nacionalizem. Teorije, ideologija, zgodovina*. Ljubljana, 2005, str. 213–233.
- Kramberger, Marijan, Slovenci v Jugoslaviji. *Sodobnost* 17, 1969, str. 1210–1214.
- Kramberger, Marijan, Slovenofilija slovenskih književnikov. *Sodobnost* 19 (7), 1971, str. 665–674.
- Kramberger, Marijan, Poskus drugačne ljubezni do Slovencev. I–III. *Sodobnost* 19, 1971.
- Pirjevec, Dušan, Vprašanje naroda, *Problemi* 8 (91/92), 1970, str. 1–19.
- Rupel, Dimitrij, Direktna pot v svet. Dušan Pirjevec 1961–1970–1978–1997. Rudi Šeligo (ur.), *Dušan Pirjevec*. Ljubljana, 1998, str. 149–173.
- Urbančič, Ivan, *Uvod v vprašanje naroda*. Maribor: Obzorja, 1981.
- Vilčnik, Oto Valter, O vprašanju in izrazu slovenske bitnosti pri preobrazbah, ki jih prinaša druga industrijska revolucija. *Dialogi* 5, 1969, str. 396–408.
- Zajc, Marko, Slovenski intelektualci in jugoslovanstvo v osemdesetih letih: izhodišča in teze. *Slovenija v Jugoslaviji*. Ljubljana, 2015, str. 241–255.

Summary

Jure Ramšak

End of a Nationality or Beginning of a Nation? Slovene Liberal Intellectuals and the National Question in the Early 1970s

The author deals with the discussion about “national nihilism”, as some established pro- and anti-regime personalities from Slovene culture and Marxist philosophy referred to the way liberal avant-garde intellectuals faced down the traditional idea of nationality in Slovenia in the early seventies. Before and during the time when Croatia was aflame with the nationalist fever of the so called Croatian Spring, a small group of Slovene intellectuals gathered around the journals *Problemi* and *Sodobnost* launched ideas that stood, at first sight, in complete opposition to the movement in the neighbouring republic, but were still estimated to be no less dangerous to the subsistence of a unified Yugoslavia. Under the influence of concurrent European thinking, the avant-garde intellectuals would uncompromisingly attack the older socialist-humanist elite, accusing it of “owning” the Slovene nationality. In response to this “anachronism,” a completely new understanding of national affiliation was proposed, according to which the pursuit of personal benefits would justify even assimilation into *other* nations. Although such views fell into oblivion after a rapid conclusion of this polemic, the theory regarding the division of nation into its ethnic substance (*na-rodno*) and a rationally organised community (*narod*), which was based on Heidegger’s philosophy and the principle of cybernetics, met with a variety of interpretations over the following decade. In the late 1980s, it thus became the baseline for the constitution of the Slovene nationality as a sovereign entity, although an important part of the original conceptual basis from the early 1970s had been lost in the process.